

УДК 343.2

**ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДПОВІДНОСТІ ІНСТИТУТУ ЗВІЛЬНЕННЯ
ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ КОНСТИТУЦІЙНІЙ
ТА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІЙ ПРЕЗУМПЦІЇ НЕВИНУВАТОСТІ**

**PROBLEMS OF PROVIDING COMPLIANCE INSTITUTE
OF RELEASING FROM CRIMINAL CONSTITUTIONAL LIABILITY
AND INTERNATIONAL LEGAL PRESUMPTIONS OF INNOCENCE**

Ступник Я.В.,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри
кримінально-правових дисциплін та міжнародного
кримінального права юридичного факультету
Ужгородського національного університету,*

Горінецький Й.І.,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри
кримінального права юридичного факультету
Ужгородського національного університету*

У статті з урахуванням результатів аналізу чинного законодавства України й положень доктрини кримінального права визначено проблеми забезпечення відповідності інституту звільнення від кримінальної відповідальності конституційній та міжнародно-правовій презумпції невинуватості. Проведений у цій публікації аналіз проблеми дозволяє в підсумку підтримати позицію, згідно з якою наявний у КК України матеріально-правовий інститут звільнення від кримінальної відповідальності не суперечить презумпції невинуватості.

Ключові слова: звільнення від кримінальної відповідальності, презумпція невинуватості, кримінально-правовий вплив, заходи кримінально-правового впливу.

В статье с учетом результатов анализа действующего законодательства Украины и положений доктрины уголовного права определены проблемы обеспечения соответствия института освобождения от уголовной ответственности конституционной и международно-правовой презумпции невиновности. Проведенный в этой публикации анализ проблемы позволяет в итоге поддержать позицию, согласно которой имеющийся в УК Украины материально-правовой институт освобождения от уголовной ответственности не противоречит презумпции невиновности.

Ключевые слова: освобождение от уголовной ответственности, презумпция невиновности, уголовно-правовое влияние, меры уголовно-правового воздействия.

The article is based on analysis of current legislation of Ukraine and provisions of criminal law doctrine, defines problem of ensuring compliance with Institute of exemption from criminal liability constitutional and international legal presumption of innocence. A survey in this paper analyzes problems can eventually support the position according to which existing Criminal Code of Ukraine substantive Institute exemption from criminal liability does not conflict with presumption of innocence.

Key words: exemption from criminal liability, presumption of innocence, criminal impact, measures impact of criminal law.

Актуальність теми. Згідно зі ст. 3 Конституції України людина, її життя та здоров'я й безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Основним обов'язком держави є утвердження та забезпечення прав і свобод людини. Тому особа, яка вчинила правопорушення, притягується державою до відповідальності лише у встановленому законом порядку. Так, у разі вчинення злочину за наявності достатніх підстав до порушника закону застосовується покарання. Згідно з ч. 1 ст. 50 КК України, воно може бути призначене лише особі, визнаній судом винною у вчиненні злочину. При цьому в ч. 1 ст. 62 Конституції України проголошується, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Аналогічне положення відтворене й у ч. 2 ст. 2 КК України. Ці вимоги стосуються однієї з найважливіших гарантій додержання прав і свобод людини і громадянина – презумпції невинуватості. Найбільш вичерпним чином це положення демократичної й правової держави викладене у ст. 17 Кримінального процесуального кодексу, в ч. 1 якої стверджується, що «особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено у порядку, передбаченому цим кодексом, і встановлено обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили».

Презумпція невинуватості є загально визнаним міжнародно-правовим принципом. Її закріплено у низці універсальних і регіональних актів, які покладено в основу міжнародних стандартів прав людини. Вона знайшла відображення у п. 1 ст. 11 Загальної декларації прав людини 1948 р., п. 2 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., п. 2 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [1; 2; 3]. Її призначенням є захист громадян від необґрунтованого притягнення до кримінальної відповідальності й засудження [4, с. 153].

Слід зазначити, що система заходів кримінально-правового впливу в сучасному кримінальному праві не вичерпується (не закінчується) лише покаранням. Закон про кримінальну відповідальність передбачає можливість застосування до особи, в діянні якої міститься склад злочину, й низки інших «інструментів» корекції її поведінки, зокрема такого, як звільнення цієї особи від кримінальної відповідальності з передбачених законом підстав (зокрема, передбачених у ст. ст. 45–49 КК). За визначенням, яке надав Пленум Верховного Суду України, звільнення від кримінальної відповідальності – це «відмова держави від застосування щодо особи, котра вчинила злочин, установлених законом обмежень певних прав і свобод шляхом закриття кримінальної справи, яке здійснює суд у випадках, передбачених КК, у порядку, встановленому КПК» [5, с. 21]. При цьому законодавець категоричний у оцінці діянь, у зв'язку з учиненням яких особа звільняється від кримінальної відповідальності. У ч. 1 ст. 44 КК безпосередньо

наголошено, що звільняється від кримінальної відповідальності лише «особа, яка вчинила злочин». Отже, органу, який застосовує звільнення, не надано права змінювати правову оцінку вчиненою особою. Законодавець не виводить вчинене діяння за рамки суспільно-небезпечного, а тільки звільняє особу від кримінальної відповідальності у зв'язку з наявністю певних умов, передбачених чинним кримінальним законодавством. Водночас, підстави для звільнення від відповідальності не є й такими, що дають право на реабілітацію особи [6, с. 257]. Тому її діяння вважається злочинним як на момент його вчинення, так і на час його оцінки органом досудового слідства чи судом – у тому числі й на час вирішення питання про звільнення від кримінальної відповідальності. Визнання діяння особи злочином означає й констатацію її винуватості. Це ставить під сумнів узгодженість вказаного правового наслідку злочину деяким принципам діяльності правової держави в царині охорони правопорядку. Тому метою цієї публікації є визначення, з урахуванням результатів аналізу чинного законодавства України й положень доктрини кримінального права, проблем забезпечення відповідності інституту звільнення від кримінальної відповідальності конституційній та міжнародно-правовій презумпції невинуватості. Актуальність цього питання перебуває не лише у теоретичній площині. Воно стосується й проблем забезпечення режиму законності в діяльності органів влади, відповідності норм кримінального права принципам та нормам міжнародного права, системній узгодженості різних галузей національної правової системи.

Виклад основного матеріалу. Складність юридичної конструкції підстав звільнення від кримінальної відповідальності (з урахуванням їх матеріально-правових і процесуальних компонентів) полягає, зокрема, у тому, що для застосування цього правового наслідку державний орган (суд) має констатувати наявність у діянні складу злочину, тобто визнати вчинене особою злочином. Отже, логіка застосування норм інституту звільнення від кримінальної відповідальності вимагає попереднього визнання факту вчинення злочину та доведеності участі особи у ньому. У будь-якому іншому випадку слід вести мову не про звільнення від кримінальної відповідальності, а про її виключення (ненастання) у зв'язку із відсутністю її підстав. Зазначена особливість передумов й підстав застосування норм про звільнення від кримінальної відповідальності досить давно стала приводом для дискусій про конституційність зазначеного інституту, про його відповідність презумпції невинуватості як одного з найважливіших принципів сучасного права. З числа представників кримінально-правової науки в різні роки участь у ній взяли Ю.В. Баулін, С.С. Яценко, О.О. Дудоров, В.Т. Мальяренко, О.Ф. Ковітіді, Л.В. Головка, С.Г. Келіна, В.В. Скибицький, В.О. Навроцький та деякі інші автори. В основі проблеми перебуває та обставина, що звільнення особи від кримінальної відповідальності нібито тягне визнання особи винною (винуватою) у вчиненні злочину в порядку, не передбаченому зако-

ном, тобто без постановлення з цього питання судом обвинувального вироку.

Запровадження у 2001 р. виключно судового порядку закриття кримінального провадження за «нереабілітуючими» підставами (обумовленого набранням чинності КК України 2001 р., згідно з ч. 2 ст. 44 якого звільнення від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених цим Кодексом, здійснюються виключно судом) не поклато край дискусіям, а лише дещо змінило їх акценти. Головне питання, навколо якого не можуть дійти згоди представники матеріального кримінального права й фахівці-процесуалісти, полягає в тому, чи встановлюється державою винність особи, яка підлягає звільненню від кримінальної відповідальності, а якщо так, то чи може вона встановлюватися у відповідному судовому рішенні (постанові або ухвалі), чи для цього вимагається тільки обвинувальний вирок суду [7, с. 232]. Так, В.Т. Маляренко наголошував: оскільки звільнення від кримінальної відповідальності осіб, що вчинили злочин, здійснюється не шляхом постановлення обвинувального чи виправдувального вироку, необхідно негайно передбачити порядок розгляду таких справ та винесення ухвал, постанов про закриття справ і звільнення особи від кримінальної відповідальності. Відсутність такого порядку створює серйозні проблеми для правозастосовчої діяльності [8, с. 206]. Водночас, деякі автори наполягають на тому, що звільнення особи від кримінальної відповідальності може мати місце лише після визнання її винною у вчиненні злочину в обвинувальному вироку суду, що звільнення особи від кримінальної відповідальності поза межами вироку не може мати місця, бо звільняти особу в такому випадку немає від чого [9, с. 39]. Так, Є.В. Осичнюк зазначає, що посилення на вчинення особою злочину можливе виключно за наявності щодо неї обвинувального вироку, а не ухвали суду, оскільки в законодавстві існує чимало норм, згідно з якими громадяни можуть бути обмежені в певних правах на підставі закриття щодо них кримінальної справи за «нереабілітуючими» обставинами. Таким чином, дослідник вважає, що склалася парадоксальна ситуація, коли особа на підставі ухвали суду буде вважатись такою, що вчинила злочин, та зазнати певних обмежень у реалізації своїх прав, але на підставі Конституції України як акта найвищої юридичної сили вона в той же час має вважатись невинуватою. Для виправлення такого недоліку пропонується впровадження норми, згідно з якою звільнення від відповідальності можливе за вироком, яким громадянин визнається винним й одночасно звільняється від кримінальної відповідальності без призначення будь-якого покарання [10].

Як бачимо, для виходу з конфлікту між існуванням звільнення від відповідальності й презумпцією невинуватості пропонується зміна процедури такого звільнення. Однак при зовнішній «технічній» простоті такого рішення воно неприйнятне для сучасного кримінального права. У випадку його законодавчої реалізації (і встановлення звільнення від відповідальності виключно шляхом постановлення

вироку суду) стирається межа між звільненням особи від покарання (сьогодні воно, як і призначення покарання, саме й здійснюється вироком) та звільненням від кримінальної відповідальності. Визнаючи негативну кримінальну відповідальність покладенням на особу, яка вчинила злочин, державного засудження та позбавлення особистого, майнового й іншого характеру, які передбачені кримінальним законом і визначаються для цієї особи обвинувальним вироком суду [11, с. 27; 12; 13; 14], звільнення від такої відповідальності можна розглядати як повне позбавлення особи, що вчинила злочин, державного засудження за нього разом із усіма правообмеженнями, які слідували б у зв'язку із засудженням (головним чином, це обмеження, яких особа зазнає у зв'язку із відбуванням покарання). Згідно з чинним кримінальним законодавством реалізація негативної кримінальної відповідальності відбувається в одній із трьох форм (засудження з реальним покаранням, засудження зі звільненням від відбування покарання та засудження зі звільненням від покарання) [15, с. 718–722]. Отже, звільнення від кримінальної відповідальності, в якому формально не міститься державного осуду (засудження), не належить до форм реалізації такої відповідальності. Воно є звільненням не лише від виконання покарання, але й від його призначення, а також від осуду (негативної офіційної оцінки поведінки винного державою у формі обвинувального вироку) [16, с. 64]. Водночас, звільнення від покарання або звільнення від відбування покарання – це часткове позбавлення вже засудженої особи певних, але не всіх правообмежень. Із винесенням вироку і набранням ним законної сили відбувається державний осуд порушника, на нього покладається кримінальна відповідальність.

Таким чином, вимагати, щоб при звільненні від кримінальної відповідальності виносився обвинувальний вирок означає відмовляти цьому інституту у праві на існування, оскільки складовою звільнення від кримінальної відповідальності є, як вже зазначалося, відмова від офіційного осуду злочинної поведінки винної особи та від її засудження від імені держави. Тому звільнення від кримінальної відповідальності неможливе ані шляхом обвинувального вироку, ані шляхом виправдувального вироку (звільнення від кримінальної відповідальності можливе лише стосовно особи, яка вчинила діяння, що містить усі ознаки складу злочину) [15, с. 736]. Із моменту набрання обвинувальним вироком суду законної сили можливе лише звільнення від покарання або його відбування чи застосування інших кримінально-правових заходів впливу, що входять до змісту окремих форм кримінальної відповідальності [17, с. 71]. Таким чином, обвинувальний вирок суду щодо особи та звільнення її від кримінальної відповідальності – це категорії взаємовиключні.

Для ліквідації колізії між положеннями КК, КПК та Конституції України С.С. Яценко пропонує, врахувавши іноземний законодавчий досвід, відмовитися від інституту звільнення від кримінальної відповідальності, розширивши при цьому сферу

застосування звільнення від покарання та вдосконаливши інші засоби кримінально-правового реагування на злочин, наявність якого встановлювати лише обвинувальним вироком суду [18, с. 165]. Однак саме існування інституту звільнення від відповідальності ґрунтується на тому, що держава готова не застосовувати до особи, яка вчинила злочин, офіційного осуду (власне, засудження) та пов'язаних із ним засобів кримінально-правового впливу (репресивних за змістом), якщо визнає, що такий захід, зважаючи на наявні в законні підстави, не доцільний. Наприклад, це можливо у зв'язку з тим, що внаслідок зміни обстановки особа або її діяння (вчинений уперше злочин невеликої або середньої тяжкості) втратили суспільну небезпечність (ст. 48 КК). Відмова ж від інституту звільнення від кримінальної відповідальності на сучасному етапі розвитку кримінальної політики України неможлива, зважаючи на наявність чіткої тенденції до диференціації засобів вирішення кримінально-правових конфліктів. «Концепція, яка розвивається... у межах кримінально-правового інституту звільнення від кримінальної відповідальності, конче необхідна з точки зору кримінальної політики, і її існування неминуче для будь-якого більш-менш розвинутого правопорядку», – зазначає Л.В. Головка [19, с. 308].

Отже, залишається важливим питання узгодження («примирення») положень КК щодо звільнення від кримінальної відповідальності та принципу презумпції невинуватості. Хоч слід зауважити при цьому, що досконалість його формулювання сьогодні піддається обґрунтованим сумнівам. Зокрема, В.П. Лобач доходить висновку, що визначення цієї презумпції містить широку норму, яка неповною мірою враховує сучасні реалії правосуддя, що буквально розуміння «встановлення вини лише вироком», яке орієнтує на засудження особи, не відповідає принципу гуманізму та міжнародним тенденціям розвитку кримінального судочинства щодо альтернатив кримінальному переслідуванню [20, с. 15].

Для вирішення поставленого в цій публікації завдання можна використовувати формальні, логічні та системно-правові аргументи. Так, слід зауважити, що у ст. 62 Конституції України та в ч. 2 ст. 2 КК насправді йдеться (має зазначатись) не про «вину» особи, а про її «винуватість». Згідно зі ст. 23 КК «виною є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої цим Кодексом, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності». У такій інтерпретації вина в кримінальному праві є лише одним із елементів у суб'єктивній стороні складу злочину, який має бути доведений поряд із іншими його компонентами – об'єктом, діянням, осудністю особи тощо. Як ознака, що входить до суб'єктивної сторони складу злочину, вина (умисел або необережність) має бути неодмінно встановлена й у провадженнях, які закінчуються призначенням покарання, й у провадженнях, в яких особа звільняється від кримінальної відповідальності. «Вирішення питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності має передувати повне і точне вста-

новлення фактичних обставин скоєного і правильна кваліфікація вчиненого злочину», – вказує О.О. Дудоров [21, с. 40]. Така полісемія у вживанні в праві України терміну «вина» призводить деяких вітчизняних дослідників до двозначних, необґрунтованих (а тому спірних) висновків, прикладом якого є позиція О.С. Козак, яка вважає, що «доведення вини особи у визначеному законом порядку і встановлення цього факту рішенням суду у вигляді мотивованої постанови про закриття кримінальної справи у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності не є порушенням принципу презумпції невинуватості, оскільки вина особи доводиться в законному порядку і встановлюється рішенням суду» [22]. У зв'язку з цим слід підтримати Р.В. Верешу у його пропозиції про доцільність викладення ч. 2 ст. 2 КК в новій редакції: «Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її винуватість не буде доведена в законному порядку...» [23, с. 110]. Отже, формально (передусім у кримінально-процесуальному сенсі) категорія «винуватість» означає не більш ніж констатацію того, що «саме ця особа скоїла діяння, яке їй інкримінується» [21, с. 41].

По-друге, у ст. 62 Конституції України та в ч. 2 ст. 2 КК визнання вини (точніше – винуватості) особи пов'язується лише із призначенням їй покарання. Така вимога узгоджується й із ч. 1 ст. 50 КК, згідно з якою покарання призначається лише особі, визнаній винною у злочині. З призначенням саме покарання (а не інших засобів кримінально-правового впливу) пов'язала визнання винуватості особи вироком суду в межах презумпції невинуватості й міжнародна демократична спільнота (відповідні її акти наводилися на початку цієї публікації). Зв'язок категорій «винуватість» і «покарання» дозволяє припустити, що винуватість є неодмінною (обов'язковою) передумовою покарання особи. Але при цьому ані кримінальний, ані кримінально-процесуальний закон не вимагають визнавати винуватість передумовою застосування одного лише покарання. Догматичне й систематичне тлумачення законодавства дозволяє стверджувати, що визнання винуватості особи при застосуванні інших заходів кримінально-правового впливу не заборонене ані на міжнародному, ані на національному рівнях. Так, процедура звільнення від покарання (наприклад, за ч. 4 ст. 74 КК) чи звільнення від відбування покарання (наприклад, за ст. 75 КК) передбачає постановлення судом обвинувального вироку. Однак, ця обставина не стає підставою для постановки питання про неконституційність (невідповідність ст. 62 Основного Закону держави) чи неузгодженість із міжнародними стандартами прав людини таких форм реалізації кримінальної відповідальності. Тому слід погодитись із думкою, що «встановлення судом у вироку винуватості особи Конституція України пов'язує із можливістю призначення їй покарання, а цей наслідок аж ніяк не передбачається в разі винесення рішення про звільнення від кримінальної відповідальності» (О.Ф. Ковітіді) [24, с. 16], а також, що «Конституція вирішує лише

одне, хоча й дуже принципове питання, а саме: лише обвинувальним вироком суду особа може бути визнана винуватою у вчиненні злочину», і це «не виключає того, що визнаною такою, що вчинила злочин, і звільненою від кримінальної відповідальності особа може бути судом, але в іншому процесуальному порядку» (Ю.В. Баулін) [25, с. 55].

Уявляється, що для вирішення поставлених завдань звільнення від кримінальної відповідальності слід розглянути під кутом оцінки цього інституту як альтернативного кримінальному покаранню засобу кримінально-правового впливу, який застосовується на тій стадії кримінально-правових відносин, коли злочин розкрито, особа, яка його вчинила, вже викрита, а її винність у вчиненому підтверджена сформованою в ході кримінального провадження достатньою доказовою базою. Таке звільнення вважається апробованим вітчизняним варіантом альтернативної реакції на вчинення злочину, який замінює традиційну реакцію держави на злочин [26, с. 18–19]. Застосування такої альтернативи має відрізнитись і по формі (процесуальний аспект), і за змістом (наявність офіційного осуду – морально-етичний аспект), та правовими наслідками (матеріально-правовий аспект) від застосування покарання. Зокрема, цілком достатнім рішенням із цього питання повинна стати ухвала (постанова) суду, в якій, з одного боку, мають бути обґрунтовані підстави застосування звільнення особи від кримінальної відповідальності, з іншого –

фактичні обставини скоєного нею злочину, його кваліфікація, докази її винуватості та ін. При винесенні такої ухвали (постанови) підсудний не набуває статусу засудженого, який надає державі право застосувати до нього покарання.

Оскільки звільнення від кримінальної відповідальності не свідчить про виправдання особи, про визнання її невинуватою у злочині, то, вирішуючи питання щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності, суд не лише має право, а й повинен констатувати винність цієї особи у вчиненні злочину. КК України, регламентуючи аналізований правовий інститут, виходить із встановлення факту вчинення особою кримінально-караного діяння, а тому передбачені законом підстави звільнення від кримінальної відповідальності визнаються не реабілітуючими [15, с. 732].

Висновки. Проведений у цій публікації аналіз проблеми дозволяє в підсумку підтримати позицію, згідно з якою наявний у КК України матеріально-правовий інститут звільнення від кримінальної відповідальності не суперечить презумпції невинуватості. Однак для цього його приписи слід оцінювати, поперше, як такі, що не входять до механізму реалізації кримінальної відповідальності, по-друге – як альтернативні покаранню заходи кримінально-правового впливу. Водночас таке звільнення не спростовує визнання винуватості особи, якщо надавати йому значення офіційного підтвердження (констатації) факту вчинення нею кримінального правопорушення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конвенція про захист прав і основних свобод людини 1950 р. // Збірка договорів Ради Європи. – К. : Парламентське видавництво, 2000. – С. 27–45.
2. Загальна декларація прав людини. – [Електронний ресурс] : прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
3. Міжнародний пакт про громадянські й політичні права 1966 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml.
4. Гуляев А.П. Следователь в уголовном процессе / А.П. Гуляев. – М. : Юрид. лит., 1981. – 191 с.
5. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005 р. № 12 // Правові позиції Верховного Суду України та Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ щодо застосування законодавства у справах кримінальної юрисдикції / упоряд. Н.О. Гуторова, О.О. Житний. – Х. : Одиссей, 2013. – С. 21–27.
6. Король В.В. Закриття кримінальної справи за наявності спеціальних підстав, передбачених Особливою частиною кримінального кодексу України / В.В. Король, Г.Р. Крет // Прикарпатський юридичний вісник. – 2011. – № 1. – С. 250–259.
7. Рось Г.В. Закриття кримінальної справи зі звільнення особи від кримінальної відповідальності та презумпція невинуватості / Г.В. Рось // Право України. – 2009. – № 10. – С. 232–237.
8. Маляренко В.Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів : монографія / В.Т. Маляренко. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 512 с.
9. Півненко В.П. Звільнення обвинувачених від кримінальної відповідальності / В.П. Півненко // Прокуратура. Людина. Держава. – 2004. – № 6. – С. 36–40.
10. Осичнюк Є.В. Новий КПК – старі плями. – [Електронний ресурс] / Є.В. Осичнюк. – Режим доступу : <http://blog.liga.net/user/eosychnyuk/article/9646.aspx>.
11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканість) від 27.10.1999 р. № 1–15/99 // Вісник Конституційного Суду України. – 1999. – № 5 – С. 7–13.
12. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / за ред. професорів М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К. – Х. : Юрінком Інтер – Право, 2001. – 416 с.
13. Мальцев В.В. Принципы уголовного права и их реализация в правоприменительной деятельности / В.В. Мальцев. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. – 694 с.
14. Санталов А.И. Теоретические вопросы уголовной ответственности / А.И. Санталов. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1982. – 97 с.
15. Кримінальне право. Загальна частина : підручник / А.С. Беніцький, В.О. Гацелюк, М.К. Гнетнєв, В.С. Гуславський та ін.; за ред. А.С. Беніцького, В.С. Гуславського, О.О. Дудорова, Б.Г. Розовського. – К. : Істина, 2011. – 1112 с.
16. Меркулова В.О. Кримінальна відповідальність: окремі теоретичні та соціально-правові аспекти : монографія / В.О. Меркулова ; Одеський юридичний ін-т Харківського національного ун-ту внутрішніх справ. – Одеса : ОЮІ ХНУВС, 2007. – 224 с.
17. Бурдін В.М. До питання про поняття кримінальної відповідальності за КК України / В.М. Бурдін // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2005. – № 9 (47). – С. 64–74.

18. Яценко С.С. Чи відповідає Конституції України інститут звільнення від кримінальної відповідальності? / С.С. Яценко // Право України. – 2011. – № 9. – С. 158–166.
19. Головка Л.В. Альтернативы уголовному преследованию в современном праве / Л.В. Головка. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – 544 с.
20. Лобач В.П. Конституційні права людини у кримінальному процесі // Вісник прокуратури. – 2003. – № 7. – 15 с.
21. Дудоров О.О. Про конституційність інституту звільнення від кримінальної відповідальності / О.О. Дудоров // Вісник Академії прокуратури України. – 2009. – № 1. – С. 40–48.
22. Козак О.С. Звільнення від кримінальної відповідальності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О.С. Козак. – Дніпропетровськ, 2008. – 20 с.
23. Вереша Р.В. Поняття вини як елемент змісту кримінального права України / Р.В. Вереша. – К.: Атіка, 2005. – 224 с.
24. Ковітіді О.Ф. Звільнення від кримінальної відповідальності за нормами Загальної частини КК України : навчальний посібник / О.Ф. Ковітіді. – Сімферополь : ВД «Квадронал», 2005. – 224 с.
25. Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності : монографія / Ю.В. Баулін. – К. : Атіка, 2004. – 296 с.
26. Попаденко Е.В. Альтернативные средства разрешения уголовно-правовых конфликтов: российский и зарубежный опыт : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Е.В. Попаденко. – Краснодар, 2008. – 27 с.